

Hâfız Hayrullah Efendi'yi de arpalıklarına göndermek istemesi üzerine III. Selim, sadâret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hü-mâyunda eski şeyhülislâmın arpalıklarına gönderilme sebebinin bilinmediğini, bunun bir fayda sağlamayacağını, aksine büyük huzursuzluğa sebep olacağını bildirmişti (a.g.e., V, 109).

Hamîdîzâde hakkında kadî, müderris, müftü, nâib, hatta talebeden gelen şikâyetlerin sonucunda III. Selim 8 Receb 1205'te (13 Mart 1791) onu şeyhülislâmlıktan azletti. Paşabahçe İncirköy'e ikamete mecbur edilen Hamîdîzâde, vaktiyle İstanbul'dan arpalığına yolladığı Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında Manisa'ya gönderildi. Önce hac için müsaade aldı, hac dönüşü arpalığı olan Manisa'da oturması için emir yollandı. 20 Rebîülâhîr 1208'de (25 Kasım 1793) Manisa'da vefat etti ve orada defnedildi.

İlmîyede ıslaha samimi şekilde inanmış, kaynaklarda iyi bir âlim olarak belirtilen, hatta "ferîd-i asr" şeklinde anılan Hamîdîzâde'nin sarayda uzun süre bulunmasının da etkisiyle önemli siyasî ve idarî meselelerde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bilhassa 1790 Osmanlı-Prusya ittifakını, bir müslûman devletin hıristiyan devletle ittifak yapabileceğini dinî gerekçelerini de göstererek meşveret meclisinde savunmuştur. Ordu ileri gelenlerinin ve ordu kadısı Tarakçızâde'nin dinî mülâhazalarla karşı çıkmasına karşılık Hamîdîzâde, 29 Ocak 1789'da toplanan Meşveret Meclisi'nde henüz şeyhülislâm değilken bunun savunmasını yapmış, ayrıca verdiği fetva ile bu ittifakın cevaz ve lüzumuna zemin hazırlamıştır (Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, s. 57, 59). Herhangi bir eseri olduğuna dair kayıt bulunmamaktadır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Taylesanîzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi: İstanbul'un Uzun Dört Yılı: 1785-1789 (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 150, 160, 261, 284, 372-373, 420-421, 426-427, 429; Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi (haz. Ali Osman Çınar, doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Devhatü'l-meşâyih, s. 114-115; Cevdet, Tarih, IV, 291-292; V, 108, 109; VI, 709-713; Sicill-i Osmânî, IV, 453; İlmîyye Salnâmesi, s. 562-563; Osman Ergin, Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi, İstanbul 1937 (fetva sureti faksimile); Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/2, s. 507-510; a.mlf., İlmîye Teşkilâtı, s. 255-257; Ebû'lulâ Mardin, Huzûr Dersleri (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 835-836; Danişmend, Kronoloji<sup>2</sup>, V, 147; Kemal Beydilli, 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki, İstanbul 1984, s. 40, 57, 59, 149; a.mlf., Büyük Friedrich ve Osmanlılar, İstanbul 1985, s. 178, 179, 181, 187.



MEHMET İPŞİRLİ

#### MUSTAFA EFENDİ, Karaoğlan

(ö. 1129/1717)

Halvetî-Mısırî zâkirbaşısı  
ve dinî eserler bestekârı.

Bursa'da Eski adlı bir kasabanın Kamça köyünde doğdu. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bursa'ya giderek öğrenimini tamamladı. Bursa Ulucamii'nde Karakız lakaplı muvakkit ve müezzinden mûsiki dersleri aldı. 1080 (1669) yılında onun yerine geçti. 1098'de (1687) aynı camide müezzinbaşısı oldu. Zamanının meşhur mevlidhanlarından olan Osman Efendi'den besteli mevlidi meşketti. Bir süre Niyâzî-i Mısırî'nin hizmetinde bulundu. Daha sonra gördüğü bir rüya üzerine ona intisap ederek kısa sürede sülûkünü tamamladı. Niyâzî-i Mısırî'nin yirmi üçüncü halifesidir (Mustafa Lutfi, s. 122-124). Şeyhinin tekesinde zâkirbaşılık yaptı. Niyâzî-i Mısırî Limni'ye sürgüne gönderilince uzun müddet ona vekâlet etti. Vefatında vasiyeti üzerine Pınarbaşı'nda Mevlidci Osman Efendi'nin yanına defnedildi. Bursalı Bâkî, "Eylesün rûhuna dâim rahmet" mısraını ölümü için tarih düşürmüştür. Sadettin Nûzhet Ergun, çok sayıda bestelerinden bugüne ulaşan bayatî ve uşşak makamlarındaki iki ilâhisinin güftesini vermektedir (Türk Musikisi Antolojisi, I, 300-301).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Lutfi, Tuhfetü'l-asrî fi menâkibi'l-Mısırî, Bursa 1309, s. 122-124; Sadettin Nûzhet Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul 1942, I, 146, 300-301; Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, II, 202; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İstanbul 2003, s. 143, 709; Öztuna, BTMA, II, 78.



HASAN AKSOY

#### MUSTAFA EFENDİ, Memekzâde

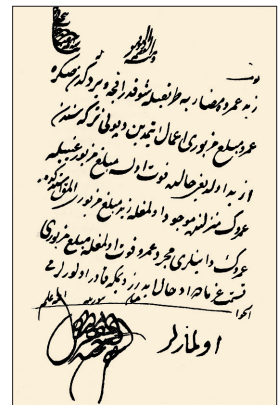
(ö. 1066/1656)

Osmanlı şeyhülislâmı.

III. Mehmed devri âlimlerinden Amasyalı Mehmed Efendi'nin oğludur. Memekzâde (Memikzâde) lakabıyla anılır. Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi'nin damadı olarak ilim çevrelerinde tanınmıştır. Tahsilini tamamlayıp mülâzemet aldıktan sonra müderrisliğe geçerek Receb 1031'de (Mayıs 1622) Tevkîl Câfer Çelebi, Şevval 1032'de (Ağustos 1623) Nişancı Paşa-i Cedîd, Ramazan 1036'da (Mayıs-Haziran 1627) Rüstem Paşa, Şevval 1038'de (Haziran 1629) Hoca Hayreddin, Ramazan 1042'de

(Mart 1633) Ayşe Sultan medreselerine tayin edildi. Safer 1044'te (Ağustos 1634) Sahn-ı Semân medreselerinden birine, Şâban 1045'te (Ocak 1036) günlük 60 akçe ile ikinci defa Ayşe Sultan Medresesi'ne, Cemâziyelevvel 1050'de (Eylül 1640) Kalendarhâne Medresesi'ne, Receb 1051'de (Ekim 1641) Süleymaniye medreselerinden birine müderris oldu. On yıl süren tedris hizmetinin ardından kadılığa geçti. İlk görev yeri Zilkade 1052'de (Şubat 1643) tayin edildiği Kudüs kadılığıdır. Kayınpederi Rumeli Kazaskeri Muîd Ahmed Efendi'nin kayırması ve sadrazamın girişimiyle (Naîmâ, IV, 70-71) kendisine Safer 1054'te (Nisan 1644) Mısır kadılığı verildiyse de aynı yıl içinde (Cemâziyelâhîr / Ağustos) görevinden alındı. Şâban 1056'da (Eylül 1646) Galata kadısı oldu, 4 Safer 1057'de (11 Mart 1647) İstanbul kadılığına getirildi, 22 Şevval'de (20 Kasım) bu görevden ayrıldı (a.g.e., IV, 243). 12 Zilhicce 1057'de (8 Ocak 1648) Rumeli pâyesi verilmesinin arkasından cemâziyelevvelde (haziran) Anadolu kazaskeri olup üç ay içinde mâzûl oldu (a.g.e., IV, 329). 8 Şevval 1059'da (15 Ekim 1649) Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 17 Şevval 1060'ta (13 Ekim 1650) mâzûl olunca (a.g.e., IV, 449) Şevval 1061'de (Eylül-Ekim 1651) Ayıntab kazası kendisine arpalık verildi.

Şevval 1063'te (Eylül 1653) yeniden Rumeli kazaskerliğine getirildi, 12 Zilkade 1064'te (24 Eylül 1654) azledilince Prava-di kazası kendisine arpalık olarak verildi. Bu azlin sebebinin suistimallerine dayandırılan Naîmâ, özellikle Anadolu kazaskeri İmamzâde ile birlikte kadı tayini ve yer değiştirmelerinde tezkirecileri vasıtasıyla hediyeler aldıkları dedikodusunun yayıldığı, hatta Dîvân-ı Hümayun'da bile konuşulduğunu belirtmektedir (Tarih, V, 416-418). Zilhicce 1064'te (Ekim 1654) ulemâ adına kaleme alınıp Şeyhülislâm Ebûsâid Mehmed Efendi'den şikâyeti içeren, onun



Memekzâde  
Mustafa  
Efendi'nin  
bir fetvası  
(İlmîyye  
Salnâmesi,  
s. 467)

MUSTAFA EFENDİ, Memekzâde

görevden alınmasını isteyen, Üsküdar Bahçesi'nde IV. Mehmed'e sunulan mühürsüz ve imzasız bir arzuhalin kimler tarafından yazıldığı konusunda yapılan tahkikat sırasında onun da adı ortaya atıldı. 21 Zilhicce 1064'te (2 Kasım 1654) Sadrazam Derviş Mehmed Paşa, şeyhülislâm ve iki kazasker IV. Mehmed'in huzuruna davet edilmiş, arzuhal okunmuş ve padişah bunu yazan kimsenin bulunup cezalandırılmasını emretmişti. Yapılan araştırma sonunda arzuhalin Memekzâde ile Esîrî Mehmed Efendi tarafından düzenlendiği anlaşılınca her ikisinin de arpalıkları olan Pravadi ve Bozcaada'ya gitmeleri kendilerine tebliğ edildi. Ancak Memekzâde'nin bu sürgün hayatı çok uzun sürmedi, affedilmesi üzerine İstanbul'a döndü.

9 Cemâziyelevvel 1066'da (5 Mart 1656) At Meydanı'ndaki Çınar Vak'ası'nda Şeyhülislâm Kocahüsamzâde Abdurrahman Efendi'nin azli üzerine kıdemli ulemâdan olduğu için Memekzâde'ye şeyhülislâmlık verildi (a.g.e., VI, 149). Ancak kaynaklara göre, Hocaâde Mesud Efendi'nin adamlarından bazılarının onun ilmi ve ahlâki hakkında hayli olumsuz iddialarının tahrikiyle asker galeyana gelerek şeyhülislâm olmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Memekzâde, on üç saat sonra askerlerin gelenlerinin ittifakıyla azledilip Bursa'ya sürgüne gönderilmiş (a.g.e., VI, 150-151, 156-157), böylece Osmanlı tarihinde en kısa süre şeyhülislâmlık yapan kişi olarak kabul edilmiştir.

Memekzâde'nin Bursa'da uzun süre kalmadığı, Mekke kadılığına tayin edilip hacca gitmesine izin verildiği anlaşılmaktadır. Yolda yeni sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa ile karşılaşarak onun iltifatlarına mazhar olan Memekzâde bir süre Halep'te kalmış ve orada vefat etmiştir. Şeyhî mezarının Halep'te Antakyakapısı mevkiinde bulunduğunu yazar.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebzar Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 37, 38, 157, 163, 169, 172, 179-181, 206, 240, 241, 250, 252, 258, 274, 276; Vecihî Hasan, *Târih* (haz. Ziya Akkaya, doktora tezi, 1957), AÜ DTCF Ktp., nr. 9, s. 98, 135, 136; *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâmesi* (haz. Fahri Çetin Derin, doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 44, 52, 75; Naîmâ, *Târih*, IV, 70-71, 243, 309, 329, 449; V, 416-419, 425-426; VI, 149-151, 156-158, 202; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 239-240; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 63-64; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 466-467; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 473; a.m.f., *Merkez-Bahriye*, s. 233; Danişmend, *Kronoloji*, V, 126; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, Ankara 1969, s. 144, 258.



MEHMET İPŞİRLİ

#### MUSTAFA EFENDİ, Mirza

(bk. MİRZA MUSTAFA EFENDİ).

#### MUSTAFA FÂZIL PAŞA

(1830-1875)

Osmanlı devlet adamı.

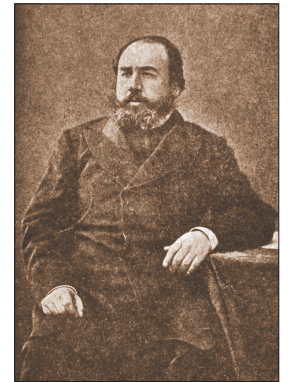
26 Şâban 1245'te (20 Şubat 1830) Kahire'de dünyaya geldi. Mısır Valisi İbrâhim Paşa'nın üçüncü oğlu ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Öğrenimini Kahire'de özel dersler alarak tamamladı. 1845'te İstanbul'a gitti ve Sadâret Mektûbî Kalemî'nde göreve başladı. Bu arada Zekâi Dede'den müzik dersleri aldı. Bir ara Mısır'a döndü, 1851'de tekrar İstanbul'a gelerek Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine tayin edildi. 1857'de Mısır'a gidip Said Paşa yönetiminde Maliye nâzırı olarak çalıştı. 1858'de vezir rütbesiyle Meclis-i Âlî-i Tanzîmat üyesi oldu. 1861'de Meclis-i Âlî-i Tanzîmat ile Meclis-i Vâlâ'nın birleştirilmesiyle tekrar Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi. Mart 1862'de yerli ürünlerin tarımı amacıyla açılması kararlaştırılan sergi için kurulan komisyonun başkanı oldu (BA, İrade-Dahiliye, nr. 33921).

Uzun süren bürokratik tecrübelerinin ardından 18 Kasım 1862'de Maârif-i Umûmiyye Nâzirliği'ne tayin edildi. 11 Ocak 1863'te birinci rütbeden nişan (nişân-ı Âlî-i Osmânî) verilerek Maliye Nâzirliği'ne nakleildi. Amcası Said Paşa'nın ölümü üzerine ağabeyi İsmâil'in Mısır valiliğine tayiniyle veliht oldu. Bu arada Bezmiâlem Vâlide Sultan Mektebi bitişinde açmayı planladığı sergi Şubat 1863'te Sergi-i Umûmî-i Osmânî adıyla Sultanahmet Meydanı'nda açıldı. 26 Mart 1864'te "tedaviye muhtaç olduğu" gerekçesiyle Mecâlis-i Âliyye'ye tayin edildi (BA, İrade-Dahiliye, nr. 34093, 36058). Kamuoyunda dile getirilen sebep ise Sadrazam Fuad Paşa ile yönetimde ters düşmesiydi. Bu görevde iken 5 Kasım 1865'te Meclis-i Hazâin başkanlığına getirildi. Haziran 1865'ten itibaren gizlice bir araya gelen ve 1867'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını alacak olan hükümet muhaliflerinin önde gelen isimlerinden Ziyâ Bey (Paşa), Ali Suâvi ve Nâmîk Kemal ile temaslarını arttırdı. Mustafa Fâzıl Paşa'nın evi, Sadrazam Fuad ve Hariciye Nâzırı Âli paşaların tahakkümündeki hükümete karşı olanların toplantı merkezi gibi kullanılmaktaydı. Bu arada Fâzıl Paşa padişaha Sadrazam Fuad Paşa'nın malî politikaları hakkında şikâyette bulundu. Sadrazam

bu durumdan haberdar olunca 18 Şubat 1866'da görevinden azledildi. Azledilmesi kararında, muhalif tavırlarının yanı sıra gücünü sınırlandırmak isteyen ağabeyi İsmâil Paşa'nın Sadrazam Fuad Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmasının da etkili olduğu âşikârdır.

Mustafa Fâzıl Paşa önce Kahire'ye gitmek istedi. Ancak Mısır yönetiminde rakipsiz kalmak çabasında olan ağabeyi İsmâil Paşa'nın izin vermemesi üzerine Nisan 1866'da İstanbul'dan Napoli'ye, oradan Paris'e gitti. Sultan Abdülaziz'in 13 Muharrem 1283 (28 Mayıs 1866) tarihli fermanyıyla Mısır vilâyetinde Mehmed Ali Paşa zamanından beri uygulanmakta olan verasette "ekberiyet" kaidesine son verilerek babadan oğula intikal esasının kabul edilmesi Mustafa Fâzıl Paşa'nın velihtliğini sona erdirdi. Hemen ardından Mısır'daki mal varlığı satılıp kendisine birkaç milyon İngiliz sterlini verildi. Böylece Mısır'a gidişini gerektirecek bir vesile bırakılmaya çalışıldı.

Mustafa Fâzıl Paşa, Paris'te bulunduğu sırada maddî imkânlarını kullanarak bazı Avrupa ülkelerinin muhalif gruplarından ve matbuat mensupları dahil olmak üzere çeşitli kesimlerden oluşan geniş bir çevre edindi. Bu kesimler, Fâzıl Paşa aleyhine alınan kararların haksızlığına dair yayınlar yaparak onun muhalefetine destek verdiler. Ocak 1867 sonlarında paşadan İstanbul'daki Jön Türk grubunun lideri diye bahsedilmeye başlandı. Ardından yazılış tarihi tartışmalı olan Sultan Abdülaziz'e hitaben Mustafa Fâzıl imzalı Fransızca bir mektup neşredildi. Bir özel nüshası III. Napolyon'a sunulan mektup Avrupalı birçok diplomat, siyasetçi, bakan ve gazete başyazarına da gönderildi. Aynı günlerde Nâmîk Kemal ve arkadaşlarına da ulaştırılan mektup Türkçe'ye çevrildi ve litografya baskısı yapılarak dağıtıldı. Mektubun paşanın el yazısını taşıyan özel bir nüshasının Türkçe metni 22 Mart 1867'de Sul-



Mustafa Fâzıl Paşa